

AZERBAIJAN SÖZLÜ VE YAZILI EDEBİYATINDA NAR

Mehmet İSMAİL*

ÖZET

Tarihi çağlar öncesine dayanan narın anavatanı bilim adamlarına göre Azerbaycan'dır, dünyaya buradan yayılmıştır. Dünyada birçok ülkede yetişen bu meyvenin Azerbaycan'da pek çok çeşidi vardır. Bu çalışmada Azerbaycan halk edebiyatı ürünlerinden masal, efsane, hikâye, mit, atasözleri, deyim, alkış, beddua, bulmaca, türkü ve mânilerde narın yeri incelenmiştir. Narın yer aldığı bazı halk edebiyatı örneklerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nar, Azerbaycan halk edebiyatı.

POMEGRANATE IN WRITTEN AND SPOKEN LITERATURE

ABSTRACT

According to the scientists punica's native land is Azerbaijan. This fruit grows up in many countries all over the world and there are lots of kinds of it in Azerbaijan. This is a survey of pomegranate as it features in the folklore (tale, legend, myth, proverb, riddle, curse, praise, expression, folk song) of Azerbaijan. And also some examples of folk-literature is added in which punica exists.

Key words: Pomegranate, Azerbaijan folk literature

*... İlahi, bir söyle, bu nece iştir,
Perdede saklanır her üç-dört gile,¹
Tabiat hiç zaman, hiç yerde böyle
Bu nazda bir meyve yetirmemiştir.*

---

*Mehmet İsmail, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Çanakkale.

¹ tane

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

XX. yüzyıl, Azerbaycan şiirinin önde gelen temsilcisi Ali Kerim'in *Üçüncü Atlı* poeminde büyük Rus şairi M. Y. Lermontov'un dilinden yazmış olduğu bu ender mısralar aslında narla ilgili her tür yazının prologu olabilir. Gerçekten de nar her yönü ile meyvelerin şahıdır. Gerek sözlü gerekse de yazılı edebiyatta narın tasviri Azerbaycan'da özel bir yere sahiptir.

Nar, tarihî çağlar öncesine dayanan bir meyvedir. Çok eski zamanlara ait olan tapınaklarda yapılan arkeolojik kazılarda nar bitkisinin yaprak, dal ve tohumları bunun bir kanıtı olsa gerek. Bilim adamlarına göre narın vatanı Azerbaycan'dır, dünyaya buradan yayılmıştır.

Nar, Azerbaycan'ın yanı sıra Türkiye, Hindistan, Çin, Yunanistan, İran, Afganistan, Amerika, İspanya, İtalya ve bir sıra diğer ülkelerde yetişmektedir, hatta İspanya'da bir şehre de ad vermiştir: Grenada!²

Azerbaycan'da narın gülöyşe, kırmızı kabuk, şirin nar, kayım nar, meles, şah nar, gülöyşe gül, Zübeyde, nazik kabuk, bala mürsel, iri tane, kürtaş, meyhoş, gök nar vs. türleri vardır.

Mucizesi doğasında saklıdır. Nar, bahardan başlayarak güze kadar çiçek açmaya devam eden ve meyve veren yegâne bitkidir. Çiçeğinden, meyvesinden, kabuğundan, yaprak ve dallarından derman, boya, bezek ve diğer şeyler hazırlanan ender bitkilerin başında gelir.

Ünlü Türk hekim İbn-i Sina ve Yunan tabibi Hippokrat daha eski çağlarda nar şirasından mide yarasının ve diğer hastalıkların tedavisinde kullanmıştır. Bununla birlikte narın çiçeği ve kabuğu Doğu illerinde, özellikle Azerbaycan'da halı ipi boyamak için kullanılır.

Azerbaycan masallarında, efsane, hikâye, mit, ata sözleri, deyim, alkışlarında, beddualarında, bulmacalarında türkü ve mânilerinde narın özel bir yeri var. Nar eski zamanların nesne alfabesinin belki de ilk işareti idi.

*Nar-mucize, nar-ışık,
El vurup, göz göresi*

² Rus dilindeki "nar" sözünün karşılığı "granat"tan.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

*Hazırca yer küresi,
Toprak, güneş karışık.
Nar-öyle nar demektir,
Nar öyle bar demektir,
Nar-öyle nar demektir,
Sözdü, közdü, gözdü nar.*

(M. İsmail)

Nar, gerçekten de yardı, sözdü, közdü, ışıktı, sırdı. Güneşin yerdeki simgesidir: Ele bil dinç durmaz göklerin eli, güneşi nar gibi sıkar denize.

Nar, eski inançlara göre Nevruz gören uyku dur, oku yedi kardeşin, yedi nar çubuğudur. Talihin sır sandığı, sihirli mektubudur. Her gelen bu mektubu okumaya çaba gösterir, okuyanı da olur, ona bakıp sırrı karşısında şaşır kalanı da. Nar belki dünyanın, kâinatın bütünlüğünün simgesidir. Ve narın içindeki hücreler ülkelerin, taneler ise yer üzerindeki halkların, milletlerin sayısını gösterir.

Bu bükümlü hücreler Devletlerin sayı mı?

Nar-kürede yaşayan Beşerin sarayı mı?

Böylece narın hücrelerinin birinde çürüme başladığında öteki hücrelere de yayılır. Yani dünyanın bir başında başlayan kavgaların dünyanın her köşesine yayılabileceği unutulmamalıdır. Nar güneşin, ışığın yere yansımalarıdır. Ve nar çiçeğinden meyvesine kadar baştan başa bir Tanrı büyüünün göstergesidir.

Dünyada öyle bir meyve türü bulunmaz ki, büyüü, gizemi ile nar kadar insanların ilgisini çeksin. Belki bu nedenle de Azerbaycan sözlü halk edebiyatında bir bu kadar daha narla ilgili örneklere rastlanmaktadır. Gerek sözlü, gerekse de yazılı Azerbaycan edebiyatında nara atfedilen pek çok numune vardır.

Dünyanın birçok ülkelerinde narla ilgili efsaneler ve masallar dolaşmaktadır. Azerbaycan bu ülkelerin başında gelir. Burada hâlâ da oğlanlar evlenmek istedikleri kızlara sevgi simgesi olan olgunlaşmış nar gönderirler. Yeni evlenenlerin ayaklarının altında nar atarlar ki, onlar bolluk içinde ve bahtiyar yaşasın ve

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

nikâhları nar gibi bütün olsun, bozulmasın. Birçok yerler, kutsal mekânları narla süslerler.

Azerbaycan masallarında sık sık nar motifine rastgelinir. Nar, Azerbaycan masallarının vazgeçilmez meyvesidir. Hatta bu masalların içeriğinde değil, adlarında da nar kelimesi ile karşılaşılır. Örneğin *Nar kızı*, *Nardan* vs. olduğu gibi. Nar bir kaide olarak rüyaları süsler, nerde sır ve gizem varsa, nar da oradadır. *Nar kızı* masallara özgü şöyle başlar. “Biri vardı, biri yoktu, bir padişahın bir oğlu vardı, bu oğlan bir gece yatıp rüyasında Nar kızını gördü. Sabah vezire: Gerek Nar kızını bana alasin dedi. Vezir Nar kızının devler içinde olduğunu söyler, ama prens ısrar eder. Vezir sihirbaz karıdan Nar kızının yerini öğrenir. Dallarında üç nar olan ağacı bulup meyveleri derer. Birini, sonra ikincisini parçalar bir şey çıkmaz. Üçüncü narın içinden güzel bir kız çıkar ve çıktığı anda büyüyüp on beş yaşında bir kız olur. Vezir dibinde kuyu olan bir çınarın başında Nar kızını gizletir. Vezir prensle haber vermeğe gider. Bu zaman padişahın hizmetçisi kuyudan su götürmeye gelirken suda bir güzelin aksini görür, yukarı baktığında çınarın başındakinin Nar kız olduğunu anlar. Durumdan haberdâr olan hizmetçi yukarı çıkıp Nar kızını daldan aşağı kuyuya atar, kendisi onun yerinde oturur. Nar kızını kuyudan çıkıp kenarda bir güle dönüşür. Vezir prensle geldiğinde ağacın başında kara, çirkin bir kızla karşılaşır. Prens “Neden bu kızın rengi böyle siyahtır?” sorusuna, “Galiba açtır.” cevabını verir. Prens kara kızın Nar kız olduğunu düşünüp onunla evlenir. Vezir çınarın dibindeki gülden derip kara kıza gönderir; kara kız gülü pencereden dışarı atar; gül dönüp çınar ağacı olur. Kara kız bu çınarın Nar kız olduğunu bildiğinden kocasından onu kestirip beşik yaptırmasını ister. Çınardan yapılan tahtalardan birini bir karı evine aparır ve karı evden komşulara gittiğinde tahta Nar kıza çevrilir, karının evini silip süpürür, ona pilav pişirir. Sonra yine tahtaya dönüp yerine döner. Karı bu işe şaşırır, sabahı gün onu izler ve durumu anlar. Sonra prens için elbise, boncuk yapma yarışına katılan Nar kız şarkı okuyan kadınların sesine ses verip kendi kaderini şöyle nağmeye döker: Ben bir Nar kız idim, elmadan kırmızı idim, çıktım ağaç başına, beni ağaçtan saldı kuyuya, bittim oldum gül ağacı,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Benden bir demet gül derdiler, şah evine gönderdiler, incim düzül, incim düzül. Odadan beni attılar, dönüp oldum çınar ağacı, tahtamdan karı apardı, şimdi geldim inci düzmeğe... Ve bu nağmeden sonra vezir asıl Nar kızının kim olduğunu bilir ve bunu prense haber verir. Masal mutlu sonlukla biter. Bu kısa anlatımdan da görüldüğü gibi nar sır perdesine bürünmüştür. Mit, narı her yerde olduğu gibi kızla, güzellik ve bakirelikle aynılaştırıyor.

Nardan kızın masalı da ilgi çekicidir. Bu masal da rüya motifi ile alakalıdır. Padişah bir rüya görür, onun yorumlayacak yorumcu aramak için veziri görevlendirir. Kahin bulunur, padişah rüyasını söyler. Kahin, çok geçmez dünyaya bir kız çocuğu gelecek fakat olacağı çare yoktur senin ölümün onun eli ile olacak cevabını alır. Padişah kahini öldürtmek ister, o ise kuşa dönüp uçup gider. Bundan sonra vezirin de maslahatı ile memlekette doğulan tüm kız çocukları çalınıp öldürülür. Vezir yorumcu arayışında olurken Rum şehrinden bir sandık almıştı, ama sandığın ağzını açmamıştı. Bir akşam vezir karısı ile sandığı açarlar, sandıktan yere bir nar düşüp parçalanır ve içinden on yaşında bir kız çıkıp odanın bir köşesinde oturur. Vezir ve karısı kızdan sorurlar ki, -kız, sen kimsin ve bu sandığın içinde ne işin var? Kız cevabında:-Ben Firenk memleketinin padişahın çobanının kızıyım. Firenk padişahının kızı olmazdı. Ben anadan olan günü padişah babama haber gönderir ki, kızını bana kızlığa ver. Babam da padişaha yok cevabı vermeğin imkansız olduğunu bildiğinden beni padişaha verir. Padişah beni ona yaşına kadar büyüttü, sonra güzelliğime hayran kalıp beni kendine karı yapmak istedi. Babam bu beladan kurtarmak için beni nara çevirip sandığın içine koyup pazarda sattı ve o sandığı da sen aldın, diyor.

Nar bakirelik, kızlık ve bütünlük ve sihir simgesidir. Ve mit, onu böyle takdim eder.

Azerbaycan türkülerinde de narın ayrıcalıklı bir yeri vardır. “Nar ağacı, nar çiçeği, bir yıldızdır her çiçeği”, “Nara bak-iki para, kim ala, kim apara”, “ Nar, nar, nargile, durun gidek yar gile” “Gül-çiçeği dererem nar-nara, yarıma göndererem, nar-nar”. Ayrı ayrı türkülerden

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

alınan bu örnekler de gösteriyor ki, nar Azerbaycan sözlü halk edebiyatında sevgi nağmelerine konu olmuştur.

*Gedirem yolum ile,
Bir demet gülüm ile.
Yarı yoldan eyledim,
Lal olmuş dilim ile,
Nar, nar, nargile,
Durun gidek yar gile.*

Düğün ve şenliklerde halay çeken kızların dilinde yankılanan bu nağme sevgiye, sevince, birliğe davetiye çıkarmaktır.

*Bağında ayva sarı,
Dermişem şirin narı.
Hamudan şirin olar,
Küçük kardeşin yarı.*

Azerbaycan sözlü halk edebiyatında üç meyve öne çıkar: Nar, elma ve ayva. Nar, güzelliğin, elma visalin, ayva ise hasretin simgesidir. Türkülerde bu üç meyvenin adı çeşitli vesileyle sık sık kullanılır. Ama türkücünün meyli nardan yanadır:

*Meyvelerde üç meyve var, üçü de, balam, yemeli,
Biri alma, biri ayva, biri nar.
Alma senin, ayva senin
Nar benim, benim benim, nar benim,
Şimdi bildi sen benimsin, sen benim.*

Bu nakarattan da görüldüğü gibi nar, yarıdır. Ama “nar benim” demekle bir şey hasıl olmaz ki. Bunu türkülerde sık sık kullanılan “Ne durmuşsan dağ başında kar gibi, Bahçelerde ayva gibi, nar gibi” yahut, Kalden kaleye nar yemek olmaz, Bu gelen sunaya yar demek olmaz” mısralarının da ilettiği gibi nara, yâra kavuşmak için sonuna kadar cefa çekmek gerekmektedir:

*Elma attım, nar geldi,
Keten gömlek dar geldi.
Kapıya gölge düştü
Öyle bildim yar geldi.*

Aslında bu dörtlükte bütün güzellik portresi çizilmiş, yarın sinesindeki memeleri de, bu yüzden

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

gömleğinin dar gelmesi de ve hayalde çizilen yârın yolunu bekleye bekleye kapıya düşen gölgeyi heyecandan yâra benzetmek de... Aynı durum bir sonraki türküde de tekrarlanır:

*Nar, nar, nar dermeye gelmişem,
Narın budağın eymeye gelmişem.
Ter menekşe dermeye gelmişem,
Yarın cemalin görmeye gelmişem.*

Bağ ve bahçıvan! Seven ve sevilen! Bir birinden asılı olan, bir birinin yaşamını şartlandıran iki ayrı kutup. Ama o bunsuz, bu onsuz yaşayamaz:

*Ezizim bağdan ara.
Bülbülü bağdan ara.
Bağbanın meyli olsa
Ne gelip bağda nara.*

“Bağbanın meyli olsa, ne gelip bağda nara”. Ama bağdaki her narın olgunlaştığını bağbanın dışında kim bile bilir ki:

*Ezizim derme, derme.
Benlerin derme derme.
Yetişmemiş nar gördüm,
Çağırır derme, derme.*

Önce de dediğimiz gibi daha insanlar yazıyı keşfetmeden çok önceleri iğne, elma, makas gibi, nar da adamların birbirilerine gönderdikleri mektupların bir nevi harfleri idi. Kim bilir belki de sonraki alfabeler “a”, ya da “o” harflerini insanlığın ilk alfabeti nardan almışlar? Belki de bu yüzden Azerbaycan bulmacalarında bir simge olarak *nardan sık sık söz edilir*. Fikrimizi birkaç örnekle kanıtlayalım:

*...Ağac başında kırmızı yumak.
...Pazar pazara gider,
Şaşar pazara gider.
Baba evde oturur,
Oğul pazara gider...
...Etinden kebab olmaz,
Kanundan kase dolmaz.
...Hacılar hacca gider,*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

*Ceht eyler gece gider.
Bir yumurta içinde
Yüz elli cüce gider.
...Gündüzü gecesi var.
Sözü var, hecesi var.
Bir evde bir kardeşin
Bir bak gör neçesi var.*

Sözlü halk edebiyatında olduğu gibi, yazılı edebiyatta da narla ilgili bir çok numunelere rastlanır. Özellikle Azerbaycan şairlerinin şiirlerinde en çok konu edilen meyvelerin başında nar gelir. Azerbaycan genelde nar bahçelerinin en yaygın olduğu memleketlerden biridir. Azerbaycan'a "Odlar diyar" adı verilmesinin sebeplerinden biri yer altındaki doğal kazdırsa, ötekisi hiç kuşkusuz yer üzerindeki güzde alev alev yanan nar bahçeleridir.

XII. yy. ın büyük Azerbaycan şairi Makedonyalı İskender'in hayatına ve savaş seferlerine atfettiği "İskender name" eserinde sofradaki düzeni şöyle tasvir eder:

*Kan daman kebabın kokusu enber,
Müşk ile beslenmiş aşlar, yemekler.
Her çeşit mürebbe, turşu, meyve var,
Limonla portakal, narınç ile nar...*

Azerbaycan şairlerinden, Ali Kerim, Musa Yakup ve başkalarının yaratıcılığında narla ilgili mısra, deyim, ifade ve şiirlere sık sık rastlanır.

Azerbaycan âşık şiirinin ölümsüz sanatkarı Elesger'in "Narın yü" tecnisi şu dörtlükle başlar:

*Gönül, sen ki, düştün aşkın behrine,
Narın çalkan, narın silkin, narın yüz.
Dost seni bağına mihman eylese
Elmasın der, gülün iyle , narın yüz.*

"Nar" sözcüğünün gerek ifade ettiği anlam, gerek sesleniş, gerekse de yaratabileceği kafiye bolluğu bakımından âşık ve şairlere geniş imkanlar sağlamıştır. Beş dörtlükte redif gibi Âşığ'ın kullandığı "narın yz", "narın yüz", "narın üz", "narın yüz", "narın yüz", "Narın,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

yüz” kafiyeler şekil bakımından bir birinin aynı olsalar da mana bakımından farklı anlamlara geliyorlar. Ama bu kafiyelerin hepsi narı merkez alarak kurulmuştur.

Nar yalnızca şairlerin şiirine renk katmıyor, ressamın da sık sık unvan seçtikleri meyve konumundadır. Narın içindeki mana, kabuğundaki türlü renk değişimleri ressam ilhamı önünde geniş imkanlar açıyor. Nar, dünyaca ünlü Azerbaycan ressamı Toğrul Nerimanbeyov’un eserlerinden altın bir hat gibi geçiyor. Eleştirmenler onu nar ressamı da adlandırıyorlar. Onun “Nar” tablosu dünyanın çeşitli ünlü müzelerinde sergilenmiş ve yaratıcısına dünya şöhreti getirmiştir.

Ressam Gündüz Ali-zadenin “Nar” tablosu İkiye parçalanmış Azerbaycan’ın tarihi talihsizliğini anlatımı bakımından çok ilgi çekicidir. İkiye parçalanmış nar, Azerbaycan’dır ve bu paramparça narın-vatanın arasından akıp giden suları al-kan renginde olan sınır çayı Araz! Sulara renk veren parçalanmış nardan akıp giden nar taneleridir, ya parçalanmış vatanlarının birleşmesi uğruna ölüm-dirim mücadelesi veren Azerbaycan Türklerinin kanıdır bilinmez. Bilinen odur ki, ressam fırçası, onsuz da ebedi ömrü olan nara ebedi sanatsal bir ömür de vermiştir. Ve böylece o karanlık Sovyet illerinde nar bütünlük simgesi gibi yetiştigi toprakların birlik simgesine çevrilmiştir:

*Nar-bütünlük sözüdür,
Aranı Araz kesip
Nara bak-iki para,
Kim ala kim apara.*

(M. İsmail)

Nar burada meyvelikten çıkıp iki yüz yıldan fazla zaman zarfında dünya güçleri tarafından parçalanmış durumda kalan Azerbaycan’ın bütünlük simgesidir. Aslında her vatanın, coğrafi mekanın derdi aşağı yukarı onun her nesnesinde saklıdır. Bu bir ayrı konudur ki, o coğrafi mekanda yaşayan insanlar bunun farkındadır, yoksa yok. Her hâlde nar varlığı ile bunu kanıtlamaktadır.

*Soyunur eynini yine nar bağı,
Onun yakasını külek açıptır.*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

---

*Şıradan çatlayan narın dudağı
Öyle bil yenice çiçek açıptır*

Çiçek ve ondan yaranan meyve! Çiçekte meyvenin var oluşu her kese bellidir. Ama meyvede çiçeğin devamlı şekilde mevcudluğu yalnız ona- nara özgü bir hususiyettir. Bu ise onun gerçekten de ilahî bir sırra büründüğünü kanıtlar... Çayın sular al-kan rengindedir. Çayın sular al-kan rengindedir.

KAYNAKÇA

AHUNDOV Ehliman, *Azerbaycan Destanları II*, Bakü 1966.

AHUNDOV Ehliman, *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri II* Bakü 1984.

HEKIMOV Mürsel, *Halkımızın Deyimleri ve Duyumları*, Bakü, 1988.

İBRAHİMOV Anar ve Nazım, *Bin Beş Yüz Yılın Oğuz Şiiri I, II*, Bakü 2000.

ELESGER Âşık, *Seçilmiş Eserleri II*, Bakü 1968

ELİYEV M., *Nar Bitkisi* Bakü 1967

İSMAIL Mehmet, *Seçilmiş Eserleri*, Bakü 1992.

KERİM Eli, *Seçilmiş Eserler II*, Bakü, 1991.

Komisyon, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi I*, KB Yay. , Ankara, 1993.

SEYİDOV Mirali, *Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları*, Bakü, 1983.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*